

„Hungarofradizmus”

Egy sportegyesület szimbolikája

A Fradi (Ferencvárosi Torna Club) az egyik legnépszerűbb labdarúgócsapat Magyarországon. Számos más csapathoz hasonlóan a Ferencváros is jellegzetes játéktílust kezdett kialakítani a századforduló után. Régi ellenlábásával, az MTK-val (Magyar Testgyakorlók Köre) ellentétben, melyet a nagyon technikás, racionális, „ésszel” való játéktílus jellemzett, a Ferencváros a „szívével” játszott. Az idők során a Fradival társított értékek – mint a szembenállás a hatalommal és a modernizációval, hagyomány és nemzet – máig széles körben népszerűek Magyarországon. A Fradival azonosított különböző nemzeti kategóriák, értékek és identitásminták olyan Fradi-szimbólumokban élnek tovább, mint a *Fradi-szív*, a *zöld-fehér* színekombináció, a *Fradi-vér* és a *zöld sas*. A Fradi szurkolói egy nagy család tagjainak tekintik magukat és egymást, melyben a mindennapi kapcsolatok a vérségi rokonság mintáján alapulnak. A Ferencváros által megtestesített értékek és minták, melyek révén a csapat igen korán popularizálódni kezdett, alkalmassá tették arra, hogy mind a szurkolók, mind a támogatók körében széles tömegbázisra tegyen szert. Ennek következtében ha ma a Fradi bármelyik külföldi csapattal játszik mérkőzést – mint például 1995-ben az Ajax Amsterdammal –, ez az esemény a tömegkommunikációban könnyen nemzeti küzdelem vagy nemzeti küldetés minősítést kap.

A magyarországi médiában az 1990-es évek végén, a Ferencvárosi Torna Club külföldi befektetők általi privatizációs kísérleteivel kapcsolatban egyre többször elhangzott: „A Fradi nemzeti kincs, a Fradi ezért nem eladó!” Vajon hogyan válhatott a Fradi a „nemzet csapatává”, egyáltalán mennyiben jelent ez többet, mint egyszerű címke, melyet a köztudat ragasztott az egyesületre? Miért vált egy, a századfordulón még a budapesti, IX. kerületi német kispolgársághoz kötődő klub (csapat) az ország legnépszerűbb egyesületévé? Miért van az, hogy ha a Fradi egy más nemzetbeli csapattal játszik, a mérkőzés a szurkolók, valamint az írott és az elektronikus média egy részének interpretálásában a nemzeti sorskérdések szintjére emelkedik?

A kérdést két irányból közelítem meg. Egyrészt abból indulok ki, hogy a nemzethez és egy egyesülethez tartozás érzése és mintakészlete több ponton is párhuzamba állítható egymással. Ezen túlmenően a „nemzeti csapat” szimbolikus konstrukciójának megvannak a jól körülhatárolható társadalomtörténeti előzményei, melyek nélkül az nem értelmezhető. Más szóval a kérdés az, hogy miért éppen a Fradi az az egyesület (csapat) Magyarországon, melyben mindezek a tartalmak egyszerre és annyira konkrétan megjelenhetnek. Ennek kapcsán visszanyúlok a nemzet és a klub által közvetített azonosulási minták problematikájáig. Másrészt foglalkozom a média – ezen belül a sportsajtó – szerepével, mivel feltevésem szerint a média a „hungarofradizmus” megkonstruálásá-

ban jelentős mértékben vesz részt, hiszen azon keresztül csapódnak le mindazok az elképzelések és vélemények, melyek együttesen vezetnek a „Fradi a nemzet csapata” képzetéhez a szimpatizánsok jelentős körében. Tágabban értelmezve nem lehet megkezdni azt a kérdést, hogy mi a szerepe a médiának egy közösség identitásának „termelésében” és „fogyasztásában”.

A futballmérkőzéseket a századforduló óta heti rendszerességgel rendezik meg. Az újságok a mérkőzések közötti napokban is szolgáltatnak témát a csapatok háza tájáról, amelyeket baráti vagy munkahelyi társaságban vitatnak meg a férfiak. Nem kell külföldre utaznia senkinek, hogy az „idegenekkel” – jelen esetben más csapat szurkolóival – szemben időről időre megfogalmazzák magukban a csoporthoz tartozás tulajdonságait. A nemzeti identitással szemben a szurkolói identitás ugyanakkor sokkal finomabb és árnyaltabb érzelmi-tudati attitűdök felszínre kerülését teszi lehetővé. Christian Bromberger és Jean-Marc Mariottini (1995) tanulmánya a két torinói óriásklubot, az FC Torinót és a Juventust az általuk közvetített stíluson és életérzésen keresztül elemzik. Megállapítják, hogy míg a Juventust a fiatalos vonzerő, az arisztokratikus charme és a jövőbe vetett optimizmus jellemzi, addig városi vetélytársa a múlt dicsőségének nosztalgikus ünneplését, a jelen szenvedését és a csapathoz a végső kudarcig is kitartó elkeseredett ragaszkodást jeleníti meg. A csapatok „stílusai” történeti konstrukciók, melyek gyakran szoros összefüggésben állnak a klub történetében lejátszódó konkrét eseményekkel. Egy klub népszerűsége nagymértékben függ saját történetétől és az általa képviselt eszménytől, életérzéstől. Bill Murray (1995) dolgozata a két, hagyományosan legerősebb skót (glasgow-i) klub, a Celtic mint ír gyökerű katolikus és a Rangers mint protestáns lojalista csapat szurkolótáborának és mecénatúrájának éles szembenállását elemzte. A skót nemzetben belüli megosztottságot, az állandó belső harcot szimbolizálják a két csapat közötti derbi, amelyeken a győztes csapat szurkolói joggal érezhetik úgy, hogy ők képviselik az igaz nemzeti eszményt. A vesztes klub drukkerai pedig fájdalomukban megfogalmazhatják a nemzetet belülről fenyegető veszélyek ellen még fokozottabban fellépő aktív és passzív ellenállás szükségességét.

A klubhoz tartozást tehát felfoghatjuk úgy is, mint a nemzetet alkotó társadalmi csoportoknak a szimbolikus eszközkészlet segítségével kinyilvánítható identitását, mely a csapat minél előkelőbb pozíciójáért folytatott küzdelemben – főként a nemzeti bajnokságban és a nemzetközi kupákban elért eredmények alapján – az adott egyén vagy csoport társadalmi hasznosságát és létjogosultságát deklarálja oly módon, hogy azt a mi-ők ellentétében fogalmazza meg. Mondhatjuk úgy is, hogy a nemzetet sok kis nemzet (klub) alkotja, melyek kizárólag önmagukat tartják – ha nem is direkt megfogalmazásban – a(z) igazi) nemzetnek.

A Fradi népszerűségének egyik alapját a névválasztásban és a jelmondatában kell keresnünk. A „Torna Club” össznemzeti dimenzióba helyezi az amúgy erős társadalmi (német eredetű munkás és kispolgári rétegek) és lokális (Budapest, IX. kerület) kötődéssel és gyökerekkel rendelkező egyesületet, mivel abban a német „torna” és az angol „atlétika” hagyománya (Club) egyesül. A jelmondatban szereplő három „E” betű, az Erkölc, Erő, Egyetértés rövidítése, melyet jelvény formájában a Fradi-szurkolók már 1901 májusában a mellükre tűzhetek (Nagy 1995:12), a kispolgári eszmény szimbóluma. Ha ezt összekapcsoljuk a zöld-fehér, „nemzeti jellegű” színekombinációval, mely a kezdetektől a Fradi hivatalos egyesületi színe, megértjük, hogy melyek voltak a századfor-

duló körüli Fradi-imágó legfontosabb tartópillérei. A Fradi népszerűsége az „ősi rivális”, az MTK együttesével szemben emelkedett. A két csapat mérkőzései ugyanis olyan alapvető társadalmi értékellentéteket hoztak a felszínre, mely oppozícióban a Fradi-szurkolók is könnyebben meghatározhatták saját maguk szurkolói identitását és társadalmi stratégiáit. Hadas Miklós és Karády Viktor (1995) megfogalmazásában „a szurkolók szemében a Fradi – nagy riválisával [MTK – B. J.] ellentétben – továbbra is a »szívével«, azaz nem az eszével játszik”. A „Fradi-szív” képzete és konnotációi a századelőn nem is oly rejtetten hordozták magukban az érző, érzékeny, jószívú, szolidáris, lelkes, önmagát már magyarnak érző kispolgár és a hidegen kalkuláló, üzleties szellemű, elidegenedett és idegen gyökerű nagypolgár toposzának ellentétét. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha föltételezzük, hogy e moralizálásra hajlamosító, félperifériális léthelyzet által meghatározott kispolgári ethosz fontos összetevője a Fradi-drukker énképének. Ennek középpontjában az „alulról jövő”, „tisztesleges”, „nem megalkuvó”, „helyesen gondolkodó”, „rendes magyar ember” azonosulási minta áll, egy olyan értékrend tehát, amely nem csupán a stadionbeli viselkedés módozatait vezérelheti, hanem a politikai orientációnak is fontos, félig-meddig tudatosított összetevőjévé válhat (Hadas–Karády 1995:96). Az 1910-es évekre mind a Ferencvárosnak, mind pedig az MTK-nak kialakult egy olyan játéktípusa, mely egymással élesen szemben állt, és amely képes volt eltérő identitáselemek kifejezésére. A futballban a lelkesen, „szívvel” való játék szembeállítás az „ésszel” való játékkal éppolyan általános, mint a szép játék és az eredménycentrikus játék ellentétpárja.¹ A két egyesület között konkrét megnyilvánulásokban is tetten érhető szimbolikus harc bontakozott ki, melynek tétje az volt, hogy melyik csapat lesz képes az asszimilálódó budapesti polgárság azonosulási törekvéseit jobban képviselni, melyik csapat tudja olyan azonosulási mintákkal telíteni saját klubimágóját, mely egy minél szélesebb társadalmi rétegű klientúrát mozgósít.² Úgy látszik, a marginális kispolgári atmoszférájú, ösztönösebb és kevésbé direkt asszimilációs irányvonalat magáénak valló Ferencvárosi TC szélesebb társadalmi tömegbázisra tett szert. Az MTK túlságosan is kötődött a zsidó nagypolgári, belvárosi mecenatúrájához, melynek bázisát a textilgyárosok és a bankvezérek alkották,³ úgyhogy a „zsidó csapat” és a „felülről támogatott gazdag csapat” konnotációit mindmáig magán hordozza. A Fradi ezzel szemben korán, már az 1910-es években elvesztette a „német csapat” jelzőjét, és az általa közvetített értékek és minták alkalmassá tették, hogy popularizálódjon, kitörjön az eredeti lokális etnikai és társadalmi kereteiből. A fradizmus 1900-as évek elejétől kialakuló és formálódó rendszere a kezdet kezdetétől alkalmasnak mutatkozott arra, hogy magában foglalja mindazokat az azonosulási mintákat, melyeken keresztül a társadalmi folyamatok vesztes – vagy politikailag, gazdaságilag hátrányosan érintett – csoportjai a tiszta erkölcsű „nemzeti csapat” szurkolóinak önképében megfogalmazhatták és átélhették a saját társadalmi pozíciójukat, szerepüket. Ez az azonosulási minta a század további évtizedeiben további tartalmakkal gazdagodott. A hazai és nemzetközi sport-sikerek, a Fradi iránt országosan megnyilvánuló egyre erőteljesebb és szélesebb szimpátia következményeként – az 1910-es években már a Fradinak volt a legnagyobb, szám szerint több tízezres, mérkőzésekre kilátogató szurkolótábora – még azok is találtak érzelmi-értelmi kapcsolódási mintákat, akik számára a Fradi a sikeres, eredményes csapatot testesítette meg. E sajátos kettősség a pártállami évtizedekben, főként az 50-es évek elején a politikai vezetés és a Fradi közötti nyílt konfrontációban tovább erősödött.

A klub nevének FTC-ről ÉDOSZ-ra, majd Kinizsire, illetve az egyesület színének zöld-fehérről piros-fehérré változtatása egyrészt a klub – és általa az egyén – kiszolgáltatottságát, másrészt a klub (csapat) melletti szimpátia kinyilvánítása épp a civil társadalom széles rétegeinek összefogását, a „többség akaratát” jelenítette meg. A Fradi-szurkolók klub-identitásában a rendszerváltás után, az 1990-es években is éppúgy megmaradt az az elképzelés, hogy valaki(k) meg akarják akadályozni a csapatot, hogy bajnok legyen, hogy még nagyobb sikereket érjen el, stb.

Tanulmányomban a Fradi szempontjából megkíséreltem bemutatni mindazokat az értékelemeket és – elsősorban nyelviileg megfogalmazott – szimbolikus kategóriákat, melyek némelyike áttételesen, némelyike viszont egészen konkrétan utal arra, hogy a Fradi esetében a „nemzeti csapat” konstrukciója mélyebb gyökerű a klub népszerűségét felhasználó zsurnalizmusnál.

A fradizmus értékelemeinek hagyományozásában és azon belül a „nemzeti csapat” szimbolikus megalkotásában a média szerepe jelentős. Ahogy a nemzeti kultúrák alakulásában – erre utal Benedict Anderson (1983) délkelet-ázsiai példán illusztrálva bevezetett fogalma, a „printed capitalism” is – a tömegkommunikáció szerepe nem csupán a társadalmi folyamatok illusztrálására, passzív közlésére és bemutatására korlátozódik. A média az identitás legfőbb termelője is egyben, mely az identitáskeresésben részt vevő személyek tudatának alapvető formálói. Gyakran a média – és azon belül az írott sajtó – képes a társadalmi folyamatokat irányítani. A fradizmus szimbolikájának elemzésekor hivatkozásban említett példáim nagy részét sportújságok anyagából – a *Sport Plusz Foci* sporthetilapjából és a *Nemzeti Sport* című sportnapilap 1990-es években megjelent számaiból – merítettem. Az írott sportsajtó szerepe a fradizmus hagyományozódásában vitathatatlan. Gyakran éppen a verbalizmus az, melyen keresztül értékek, minták vagy éppen a múlt hőseinek és eseményeinek emlékei tovább élnek. A cikkek és hírek tudatosítják a szurkolóval klub-hovatartozását. Egy klub szimpatizánsainak tábora – főként a Fradi esetében – lényegesen nagyobb a mérkőzésre ténylegesen kijáró szurkolók számánál. A szimpatizánsok szinte kizárólag a tömegkommunikáció segítségével azonosulhatnak kedvenc csapatukkal, a média keltette képet elfogadva, vagy éppen azzal szemben fogalmazzák meg a maguk véleményét, identitását. Egy, a klubbal (csapattal) foglalkozó cikk visszhangja akár a konkrét sporteredményeknél is nagyobb lehet. Már a sajtóban való szereplés többi egyesülettel szembeni aránya is felszínre hoz szurkolói ellentéteket. Az elemzésben felhasznált hazai sportújságokban szurkolói leveleket is közléstesznek. A levelezési rovat informatív jellege abból adódik, hogy a levélírókat külső ráhatástól mentes közlésvágy irányítja, így egy-egy fontos esemény alkalmával előkerülnek a fradizmushoz fűződő szurkolói kötelékek és érzések szubjektív megnyilatkozásai. A fradizmus verbalizmusát tehát nem pusztán azért szándékozom az írott sajtón keresztül bemutatni, mert innen kaphatjuk a legkifejezőbb – és ugyanakkor a legszélsőségebb – példákat a szurkolói azonosulási mintákra, hanem azért is, mert nem létezik önálló, a médiától független Fradi-szimbolika.

A Fradi-jelképrendszer nemzeties alappillérei

A *Fradi-szív* a fradizmus leggyakrabban és legszélesebb körben használt szimbóluma. A Fradi-szív kifejezésen a fradisták egy olyan tulajdonságot értenek, mely nemcsak hogy megkülönbözteti őket más csapatok szurkolóitól, hanem ki is emeli őket közülük. A Fradi-szív nem kompatibilis például az „Újpest-szívvvel”, a „Vasas-szívvvel” vagy a „Loki-szívvvel”, hanem egy olyan különleges tulajdonság, melynek megfelelője hiányzik a többi klubnál (csapatnál). Ahogy a fradizmus legtöbb szimbolikus kifejeződésénél, a Fradi-szívnél is fontos tulajdonság, hogy egy, az emberi akarat és a konkrét választás felett álló, legtöbbször „veleszületett”, generációról generációra „öröklődő” érzés, mely magában foglalja a klubhűséget, a klubszeretetet.⁴ A Fradi-szív az örökké tartó együvé tartozást is szimbolizálhatja. A szív általános jelentésrétege, mely a szeretetre utal, a Fradi-szív ilyen értelmű használatát is természetesnek feltételezi, ám ebben az esetben fontos, hogy az ekképp kinyilvánított szeretet csak fradista felé irányulhat.⁵

Leggyakrabban a játékosok küzdelménél, a csapat mérkőzése alatt kerül előtérbe a Fradi-szív. Általános fradista vélemény, hogy hittel, akarattal és csupa szív játékkal esetenként a nagyobb tudás, a jobb képesség is legyőzhető. Fontos tulajdonsága a fradizmusnak, hogy nem eredménycentrikus. A Fradi-szurkolók a vereségeket is megbocsátják, ha látják, hogy a csapat „szívvvel-lélekkkel” küzd. Ilyenkor azt mondják, hogy „le a kalappal a Fradi előtt, de most még a Fradi-szív és akarat is kevés volt. Dávid kevés volt, hogy legyőzze Góliátot.” (Sport Plusz Foci, 1995. 10. 14.) Nem véletlen, hogy a Ferencvárosban egy edző iránti szurkolói szimpátia nem csupán az eredményesség kérdése. Ha a szurkolók azt látják, hogy a játékosok lélektelenül, a Fradi-szív nélkül játszanak, a csapat, a játékosok és nem utolsósorban az edző ellen fordulnak. Egy játékosnak elsősorban a „szívét kell tudnia kitenni” a mérkőzésen, és csak utána lényeges az eredmény. A jelentős sikereket, azaz ha nagyszerű vagy nem várt mértékű győzelem születik, gyakorta tulajdonítják a „Fradi-szív diadalának” éppen azért, mert pusztán a két mérkőző csapat játékosainak képessége előzetesen nem mutatta a különbséget (Nemzeti Sport, 1995. 09. 30.). Ahogy egy nagy győzelem megfeleltethető a Fradi-szívnak, ugyanúgy az egyes Fradi-gólok a szív dobbanásainak.⁶ A Fradi-szív a játékosok esetében tehát a küzdelem, a megalkuvás nélküli harc szinonimája, mely alkalmassá kell hogy tegye őket arra, hogy a legszorultabb, legelvesztettebbnek tűnő pillanatokban is győzelemre vezessék a Ferencvárost.

A Fradi-szív a szurkolók, szurkolói csoportok közötti szimbolikus pozícióharcban is kifejeződhet (például kinek van Fradi-szíve, vagy melyik szurkolónak nagyobb a Fradi-szíve stb.). Ezzel szoros összefüggésben a szurkolói legitimizációs taktikák egyik eszköze is lehet a Fradi-szív.⁷ Az eddig említett „küzdelem”, „szeretet” és „örök családi kötődés” gyakori toposzai mellett a Fradi-szívhez egyéb jelentésrétegek kapcsolódhatnak. Az „együtt érző” Fradi-szív szintén része a fradizmus és ezen belül a Fradi-szív szimbolikájának.

A játékosok maguk is megpróbálják meghatározni, mi is az a Fradi-szív. A „kivülről érkező”, nem Fradi-nevelésű játékosoknak legelsősorban meg kell próbálniuk minél hamarabb „zöldre festeniük szívüket”.⁸ A beilleszkedés legcsalhatatlanabb jele, amikor a játékosnak már a „szíve, lelke a Fradié”.⁹ A Fradi-nevelésű játékosok ezzel szemben már

„belenevelődnek” a Fradi-szívbe, melynek ismérveit az a vélemény összegzi leginkább, mely szerint „mi képesek vagyunk meghalni egymásért a pályán”.¹⁰

Vannak olyan konkrét esetek, amikor az adott élethelyzet, probléma a Fradi-szív jelentésrétegein keresztül kifejezhetővé, megjeleníthetővé válik.

1995-ben a Ferencváros elnöksége által szervezett ünnepség keretében törzsszurkolók egy csoportja „Fradi-szív” arany emlékjelvényvel jutalmazta meg azt a három futballistát, akik az 1994-es, Kispest elleni kupadöntőn a szurkolókkal szembeni lovas rendőri fellépés során a szurkolók védelmében beavatkoztak az eseményekbe. Ezért egyébként bírósági eljárás is folyt ellenük, mely az ominózus díjátadás idején még nem zárult le. A sajtó hasábjain „szívzűr” címmel vita kerekedett arról, hogy helyes volt-e a jutalmazás mindaddig, amíg nem tisztázódik véglegesen a játékosok szerepe az incidensben (Sport Plusz Foci, 1995. 09. 02. és Nemzeti Sport, 1995. 09. 05.). Az eset egyik lehetséges értelmezése, hogy a fradizmus, és ezen belül a Fradi-szív alapja egy olyan erkölcsi világnézet, mely éppen generációról generációra történő hagyományozódása, viszonylagos állandósága és stabilitása folytán felette áll a hivatalos hatalom által megtestesített, korszakonként változó és változtatható jogszabályoknak. Itt tehát szimbolikusan egy transzcendens jellegű, éppen ezért a körülményektől függetlenül legitim erkölcsi alapú („isteni eredetű”) értékrend konfrontálódott a lovas rendőr szimbolizálta „földi hatalommal”.

„Szívet cseréljen az, aki hazát cserél?” – kérdezte a Nemzeti Sport 1995. április 15-én, amikor az újonnan létesült Fradi-szakosztályt, a női kosárlabdázókat elemezte. A Ferencváros megmentve a támogatását megszüntető Tungsram csapatát, átvette az egész szakosztályt, és az év őszétől immár mint Ferencvárosi TC szerepeltek a sportolók. Felmerült a kérdés, ha a Fradi-szív jelentéstartalmában ennyire hangsúlyos a „veleszületett” és az „öröklődő” tulajdonság, miként lesznek képesek az elmúlt évben még újpesti illetőségű kosarasok Fradi-szívvvel, a ferencvárosi színekért küzdeni. A „Fradi-családba” történő beilleszkedés végül is zökkenőmentes volt, részben annak köszönhetően, hogy volt olyan kosaras lány, aki már az elején bevallotta, hogy benne a családi örökség következtében már régóta zöld-fehér szív dobog. A női kosárlabda olyan sportág volt, amelyben az FTC azt megelőzően nem rendelkezett csapattal, emiatt nem alakult ki egy olyan ellenségkép, mint más sportágakban. Ezek esetében a Fradi és riválisai közötti szakadék néha olyan mély, hogy egy esetleges klubcserénél kérdéses a Fradi-szív kialakulása. Ahogy a Fradi-szurkolók tartják, „attól még, hogy valakin Fradi-mez van, még nincsen Fradi-szíve”.

A Fradi-szív szimbolikusan gyakran szembekerül az „ész”, a „számítás”, az „eredménycentrikus” tulajdonságokkal jellemezhető, jelen esetben a negatív tartalommal felruházott „profizmus” eszméjével, melynek gyökerei az 1910-es és 1920-as évek Fradi-MTK ellentétére nyúlnak vissza. A sajtó szó-kép viccet kreált a Fradi – Real Madrid, Bajnokok Ligája mérkőzés kapcsán, amikor is 1995. november 1-jén, a Nemzeti Sport címlapján a következő jelent meg: „FRADI(♥)–REAL(ITÁS)”. A dichotómia nem pusztán a Fradi és egy másik együttes szembeállításában, hanem akár két személy eltérő egyéniségének szembeállításában is kifejeződhet. 1995 tavaszán a távozó Nyilasi Tibor helyére edzőt választott a Fradi elnöksége. A két komolyan számba jöhető jelölt közül Novák Dezső a Fradi-szívet, míg Bicskei Bertalan a profizmust testesítette meg. A választáskor „az FTC elnökségének ősfradistákból álló része aztán végül inkább a szívére

hallgatott (»Egy Ferencvárosban mégiscsak legyen alap-fradista az edző...«).¹¹ Komoly döntéshelyzetekben mindenkinek el kell döntenie, hogy a szívére vagy az eszére hallgat. Egy „igaz fradista” ilyenkor mindig a Fradi-szívére hallgat.¹² Ellenkező esetben akár „árulónak” is minősülhet.

A *Fradi-vér* vagy zöld (-fehér) vér szintén egy olyan Fradi-szimbólum, melynek párhuzamai a nemzeti szimbolikában is megtalálhatóak. A vérrokonság a legmélyebb és a legintenzívebb társadalmi kötelék, mely a társadalmi norma szerint az általa összekötött tagokat tartósan összekapcsolja. A vérrokon, szemben a házastárssal, a műrokonnal (például keresztszülő) vagy a baráttal, nem választható társadalmi kategória, hanem lezármazási adottság. Ilyen szempontból általa remekül kifejezhetőek a Fradi-családhoz tartozási kötelékei, továbbá a nemzeti jellegű sorsközösség, a fradizmus kötelezően kapott, de örömmel vállalt felelőssége.¹³ Mindazonáltal a vér – a szívvel ellentétben – a fradizmusban nem rendelkezik kiterjedt szimbolikus mezővel, az erős klubhoz való kötődés mellett nem képes olyan tartalmak kifejezésére, mint a jelentős győzelmek megvívása vagy a Fradi játéktípusa. A kivételek között említhető az az eset, ami a „tiszta vér” – „vérfertőzés” – „fertőző betegség” szimbolika látványos példáját szolgáltatta. A Fradi kabalaállat (zöld-fehér sas) ember nagyságú mezébe öltözött személy egy nemzetközi (női kézilabda-) mérkőzés előtt az ellenfél piros-fehérbe öltözött szurkolóihoz is odament, és barátságosan megveregette, átkarolta őket. A Fradi-szurkolók közül többen is helytelennek ítélték a gesztust, mivel „megfertőződik a vére”, „AIDS-es lesz”, „piros kiütések keletkeznek a testén” és „még végül piros lesz a vére [sic!]”. A vérfertőzés képzelete olyankor kerül a felszínre, ha rivális csapat szurkolóival „keveredik a Fradi-vér”, és különösen a piros-fehér színkombinációval szemben van ennek kitéve.

A zöld-fehér és a piros-fehér a legellentétesebb színösszetételek a fradizmus értékrendje szerint. A mély ellentétek az 50-es évek első felére vezethetőek vissza, amikor – a korábban említetteknek megfelelően – a klub színét zöld-fehérről piros-fehérré változtatták. 1956 után hiába kapta vissza eredeti zöld-fehér színét az FTC, a piros-fehér szín a szurkolók szemében továbbra is a pártállam, a nemzetellenesség és az idegen eredetű hatalom szimbóluma maradt. Több sportágban a riválisok elleni küzdelem mostanáig egy plusz töltést kap akkor, ha az ellenfél klubszíne piros-fehér (jégkorong – Dunaújváros, női kézilabda – Debrecen, labdarúgás – Debrecen, az 1980-as években pedig a Bp. Honvéd).

A *Fradi-mez* sokkal konkrétabb, tárgyiasultabb szimbólum, mint az eddigiek. A kiemelés azért lényeges, mert éppen a fradizmus jellegéből adódóan a mez mindig szimbolikus tárgy, sohasem lehet kizárólag meghatározott célból felöltött ruhadarabként kezelni. A Fradi-mitológia részét képezik azok az anekdoták, amelyek a Fradi-mez „szentségét” állítják a középpontba. Az egyik ilyen történet szerint Dalnoki Jenő, a legendás Fradi-játékos, majd edző, aki a történet idején már a Ferencváros trénera volt, azt látta, hogy egyik játékosa zuhanyozás után leterítette az edzésen hordott mezét és vizesen, kiszállva a zuhany alól arra lépett rá. Dalnoki erre azonnal a játékosra rivallt, hogy nem szégyelli-e magát, hogy a Ferencváros mezét ilyen célokra használja. A szóban forgó játékosnak nemsokára távoznia kellett az Üllői útról.

A Fradi-mérkőzéseken a ma közösen skandált énekek közül az egyik legrégebb és a legtöbbet énekelt darab az „Édesanyám, kedves anyám, csak az a kérésem...” kezdetű, mely a Fradi-mezt az anya-gyermek, az egyik legmélyebb vérrokoni viszony szintjére

helyezi, mondhatni úgy is, hogy a két értékrend egymást erősíti. A fradizmus és a nemzet kapcsolatát ez esetben az adja, hogy válogatott mérkőzések alkalmával a Fradi-szurkolók ugyanezt a dalt skandálják azzal a különbséggel, hogy a „zöld-fehér mez” helyett „nemzeti mezt”, „Fradi-címert” helyett „magyar címert” és „fradista (zöld-fehér) fiának” helyett „szép (jó) magyar fiának”-ot énekelnek.

A Fradi-mez olyannyira kifejezi a dicső, nemes és szent konnotációkat, hogy szimbolikus jelentősége túlnő konkrét tárgyi funkcióján. Az 1995-ös labdarúgóbajnok-avatást a Fradi idegen pályán, a Stadler elleni meccset követően ünnepelte, ahol a sok ezer Fradi-szurkoló a mérkőzés befejezésére várt, hogy berohanhasson a pályára és megkaparinthasson egy darabot kedvence(i) mezéből, és gratulálhasson a futballistáknak. A mérkőzés vége előtt néhány perccel a játékvezető sípjába fújta, hogy szabadrúgást ítéljen a pályán. A startra kész nézők azt hitték, hogy a bíró lefújta a meccset, és betódultak a pályára, ahol letépték kedvenceik mezét. Nagy nehezen helyreállt a rend, ám akkor kiderült, nincs több Fradi-szerelés készletben. Az utolsó pár percet kénytelenek voltak az ellenfél kölcsönmezében lejátszani.¹⁴ A Fradi-mez kiemelkedően fontos relikvia a szurkolók számára.

A Fradi Múzeumban állították ki azt a mezt, melyben ifj. Albert Flórián 1995-ben, a Real Madrid elleni Üllői úti Bajnokok Ligája mérkőzésen a Ferencváros vezető gólját lőtte. Nagy Bélának, az FTC krónikásának és történészének, a múzeum szakmai vezetőjének az ötlete volt, hogy a mezt minden mosás nélkül úgy állítsák ki, hogy minden egyes látogató megérinthesse a mezt. A vendégkönyv szerint volt olyan szurkoló, aki megcsókolta a mezt. A mágikus erő jelen esetben a játékos és az esemény együttes eredője.

Viszonylag újabb, a világsport divatáramlataiban gyökerező Fradi-szimbólum¹⁵ a *zöld sas, zöld sólyom*. Különösen az 1990-es években, miután a fogyasztói kultúra betört a fradizmusba is, szaporodott meg a használt szimbólumok száma, aminek alapját az ekkor írt Fradi-szlágerek, különösen a „Zöld zászlók, zöld sasok, magasan szárnyaljatok!” című jelentette. Hogy Magyarországon mennyire nincs hagyománya a klubokat és csapatokat valamilyen állat formájában történő ábrázolásnak vagy az állat tulajdonságaival való felruházásának, bizonyítja az is, hogy más egyesületeknél legfeljebb a radikálisabb szurkolói csoportok transzparensin jelennek meg az állatnevek, de azok is saját csoportjukhoz és nem a klubhoz társítva.

A sas (sólyom) – mint állat – tulajdonságaira gazdag szimbolika épült. Az állat, mint minden madár, a szárnyalást, a szabadságot jelképezi. Ellentétben azonban a domesztikált baromfival, galambbal vagy kalitkába zárt papagájjal a sas (sólyom) uralkodó típus, nem hagyja magát megalázni, más (az emberek) kénye-kedvének kitenni. A ragadozómadarak repülésében kifejeződő esztétikum a fenséges és uralkodói jelzőkkel illethető. A ragadozó életforma áttételesen a vadászat, a harc és a küzdelem fogalmait kapcsolja a sas (sólyom) jelentésköréhez. A levegő ura s mint ilyen a konkrét tértől és időtől függetlenül a mindenség felett uralkodik. A tér- és időfelettség a fradizmusnak az egyik kulcseleme, mely által az egész értékrend, a Fradi-erkölcs is létjogosultságot nyer.

A sas (sólyom) szimbólum lényegileg különbözik a Fradi-szívtől, habár mindkettő szimbolikus értelme változatos módon fejeződik ki. Amíg a Fradi-szív képes sokrétű érzelmi, indulati és erkölcsi tartalmaknak azonosulási stratégiákban, értékellentétekben való kifejezésére, addig a zöld sas (sólyom) – talán mert közel sincsen olyan mély társadalmi és érzelmi gyökere, mint a Fradi-szívnek – csak felszínes megjelenítésre alkal-

mas. A sas (sólyom) szimbólum önmaga nem, csak a többi szimbólummal közösen képes a szurkolói azonosságtudat bonyolultabb képletét közvetíteni, szimbolikusan érzékeltetni.

A szereplők madár alakban való ábrázolása legtöbbször humoros, tréfás töltetű szó-játékon, szóviccen alapszik. Az FTC ifjúsági csapata a „Zöld Sasok (fiókák)” (Nemzeti Sport, 1994. 12. 05.). Amikor rosszul játszott a felnőtt futballcsapat, akkor „ezt a meccset Nagy Béla, a klub krónikása nem a zöld sasok krónikájába írja, hanem a zöld verebekébe.” (Nemzeti Sport, 1995. 04. 11.). A szurkolói tábor egy stadionrongálással véget ért vidéki bajnoki mérkőzést követően „FTC-sáskahad” (Nemzeti Sport, 1995. 08. 27.) volt. Egy 1995-ös televíziós műsorban megénekeltek a ferencvárosi labdarúgókat, a „zöld kanárikat” (Nemzeti Sport 1995. 08. 05.). A győztes mérkőzések végeztével az „Ólommadarakból újra Zöld Sasok lettek” (Nemzeti Képes Sport, 1994. 06. 07.). „Hajtanak a fiúk akkor is, ha nem megy, ha csak szenvednek, szürkén, unalmasan güriznek, s minden támadásuk átlátszó, ötletlen, üres. Szóval hajtanak mindig, de ez most nagyságrendi különbség volt. Most valóban szárnyaltak a zöld sasok. Jó lenne tudni, most mitől táltosodtak meg, s máskor miért röpdösnek oly alant, veréb módjára. Talán a latin mondást tartják, hogy *Aquila non captat muscas?* Hogy a (zöld) sas nem fogdos legyeket? Talán ezért nem győzte le a szerény Sopront a «sasfészekben» és kapott ki Debrecenben olyan csúfosan? A magyar NB I-es mezőny ilyen-olyan színű «legyecskéi» nem volnának méltóak arra, hogy a sasok velük szemben sasok módjára viselkedjenek?”.¹⁶ Ezek a félig-meddig tréfás vélemények egyben közösek. Minden esetben a játékosokat (a csapatot) azonosítják a sas (sólyom) alakjával, és ha valamilyen különleges helyzet, állapotváltozás adódik (nem játszanak sas módjára, énekelnek, fáradtak a játékosok), akkor nem a sas (sólyom) képét ruházzák fel ezekkel a tulajdonságokkal, hanem azt állítják szembe egy másik állat – általában másfajta madár – megtestesítette tulajdonságokkal.

A zöld sas „kifelé” konkrétan a Fradi-játékosal, általában a Fradival azonosítható. Így amikor felmerült, hogy a Fradi három válogatott játékost igazol, a sportnapilap címlapján a három futballista fényképe felett megjelent a következő kérdés is: „Zöld sasok lesznek?” (Nemzeti Sport, 1994. 11. 19.).

A fradizmusnak a Fradi-szív mellett legfontosabb szimbólumai az egymással rokon értelmű *Fradi-család* és *ősfradista* kategóriák.¹⁷ Egyfelől azt a klubszeretetet és a klubhoz való kötődést szimbolizálják, mely időtlen és örökké fog létezni, melyben a sors által arra predesztinált szurkoló tudatosan felvállalja a Fradival való közösségét, feloldva ezzel az egyént a közösségben. Másfelől viszont egy hierarchiát is takarhat a fogalom: ki fradistább a másiknál, ki a legfradistább. Különösen megfigyelhető egyfajta „ósiségjog”, tehát aki magát, vagy akit mások ősfradistának tartanak, annak jogában áll például Fradi-ügyekről nyilatkozni, esetleg akár kritikai hangot is megüthet egy-egy eset kapcsán. Az ősfradista olyan állandósult legitim státusz, mely különböző jogosítványokkal bír arra nézve, hogy a Fradi-család irányításába és működésébe beleszólhasson, kifejthesse azaz kapcsolatos véleményét, esetleg maga is részt vehessen a teendőkben.

Azok az ősfradisták, akiknek valamilyen okból el kellett hagyniuk a Ferencvárost, szimbolikusan továbbra is részei maradnak a Fradi-családnak. Orosz Pál az 1950-es évek végének, 60-as évek elejének kiváló futballistája, aki az azóta eltelt időben elnökségi tagként részt vett már a Ferencváros életében, 1996 novemberében felkérésre újra pozíciót vállalt a labdarúgó szakosztály vezetésében. Önmagáról így vall: „A Fradi-családdhoz tartozom és tartoz-

tam mindig... Most vissza-, illetve hazatértem” (Nemzeti Sport, 1996. 11. 22.). Egy másik játékos véleménye szerint: „Aki valaha is játszott a Fradi zöld-fehér mezében, az szerintem örök fradista marad. Erről már engem sem tud »leszoktatni« senki...”.¹⁸

Eltérő ősfradista jelentéstartalom fűződik a játékosokhoz. Az ősfradista játékosok közül többen is más csapatoknál nevelkedtek. Mátrai Sándor, Deák „Bamba” Ferenc, Novák Dezső, Albert Flórián, később Keller József és Lipcsei Péter például vidékről kerültek a Ferencvároshoz, de még az 1990-es évek első felében a „legősfradistább” játékosnak tartott Simon Tibor sem „tisztán” Fradi-nevelés, mert előtte az alacsonyabb osztályú Pénzügyőrben futballozott. A játékosoknak azonban lehetőségük van kiváltaniuk ezt a státust. Ezt úgy érhetik el, ha zöld-fehér színekért minél többet, minél eredményesebben játszanak. Nem minden Fradi-játékost fogadnak el a nézők ősfradistának. Az a játékos, aki esetleg felnőttként többször is játszott – pláne, ha rivális csapatban – a Fradi ellen, kisebb, mondhatni minimális eséllyel pályázhat a kitüntető jelzőre. Jól jellemzi az ősfradista képet két, a Ferencvároshoz valamilyen formában kötődő edző személye. Novák Dezső Szombathelyről került a Fradihoz, ahol mind játékosként, mind edzőként rendkívül sikeres volt. Őt igazi ősfradistának tartják, 1994-ben, vezetőedzővé választásakor a legfőbb nem szakmai indok ősfradizmus volt. Verebes József, a Rába ETO-nál és az MTK-nál jelentős sikereket elérő edző neve is fel szokott merülni az FTC edzőválasztásakor, de éppen azért, mert kevésbé kötődik a klubhoz, rendre nem őt választják. Pedig a Fradi-pályától néhány száz méterre, a Haller téren nőtt fel, játékos-pályafutását is a Fradiban kezdte, ott nevelkedett. NB I-es mérkőzésen csak a Ferencváros színeiben lépett pályára, mégis viszonylag fiatalon elkerült a klubtól. Edzői sikereit a Ferencvároson kívül aratta. Őt nem tartják ősfradistának, mivel ezt a státust nem szolgálta meg, klubcsapatát mindig a Ferencváros ellen készítette fel.

Az ősfradista szurkoló némiképp eltérő kategória. Olyan megváltoztathatatlan kötődést jelez, mely a régmúltban kezdődött és örökké tart. A Fradi „örök szerelemmel” való jellemzése, képzettársítása általános szurkolói gyakorlat. Az „örök szerelem” olyan jellemzőkkel bír, mint a holtig tartó, a tiszta, az önzetlen, az érdekmentes és a monogám, mely motívumok egy az egyben alkotóelemei az ősfradista identitásának.

Az az elképzelés, hogy a Fradi játékosai, szurkolói, vezetői és szimpatizánsai egyetlen nagy családot alkotnak, összefüggésbe hozható az eddig elemzett szimbólumokkal, mint a Fradi-szív, a Fradi-vér és az ősfradista. A Fradi-család redukálja ezek szimbolikáját és egyben kiegészíti. A család a legkézenfekvőbb csoportalkotási szempont, mely jól elhatárolja a családba tartozók táborát („mi”) az „ők” csoportjától. A „mi-ők” ellentétpár a világot olyan egyszerűen és átláthatóan osztja fel két táborra, hogy avval bárki könnyen azonosulhat, és az szinte minden helyzetben kinyilvánítható. A család a familiáris viszonyokon túl – ellentétben a szerető intézményével – azt a sorsközösséget is jelképezi, melynek tagjai nemcsak a jóban, hanem a kudarcokban is éppúgy osztoznak. A „mi együtt sírunk és együtt nevetünk” elve a játékosokra és a szurkolókra egyaránt érvényes.

A Fradi-identitás sorsszerűségben megnyilvánuló mintái a konkrét nemzeti párhuzamokkal rendelkező „itt élned, halnod kell” elvet sugallják a szurkolók felé, akik maguk is hasonlóan gondolkodnak.¹⁹

A fradisták elképzelésében a *fradizmus mint vallás* kifejezés is szerepel. Jelképesen a Fradihoz kötődnek olyan – már eddig bemutatott – érzelmi-társadalmi kategóriák, mint

a szentség, a transzcendentális jelleg, az eleve elrendelt, a mindenkifölött álló erkölcsi világgép, a családeshemény stb., melyek a vallási rendszerekben is központi szerepet betöltő kategóriák. Emiatt egyes szurkolók a Fradi-identitásukat a valláshoz hasonlóan élik meg, hasonlóan jellemzik. A hit mindkét identitás lényeges szervezőeleme, amit az FTC-nél leginkább a Fradi-szív jelképez.

A Fradi-játékosok és -surkolók vallásossága a közvélemény szemében a többi magyar csapatéhoz képest erősebbnek hat. 1995 április 22-én Hévízen avatták és szentelték fel az ország első Fradi-templomát. Az épület falát, amelyet halvány zöld és fehér színekre festettek, egy hatalmas, közepén Fradi-címerrel ellátott Fradi-zászló borította. A település polgármestere az avatást követően így nyilatkozott: „Úgy érzem, Hévíznek sokat jelent ez a templom, hiszen városunkban is rengeteg a Fradi-drukker. Mint ahogy az apát úr mondta, Jézus Szíve templom, ugyanakkor a zöld-fehér színek önmagukért beszélnek. Vallásos csapatról van szó, éppen ezért kaptak egy külön kis sarkot a templomban, Fradi-zászlóval, zöld-fehér virágokkal, és egyéb «relikviákkal», melyek remekül megférnek a kis Jézust tartó Szűz Máriával.”²⁰ A vallásosság mint érték a fradizmus része, ezt bizonyítja az is, hogy az 1990-es évek első felében a Ferencváros labdarúgócsapatában az egyik legnépszerűbb futballista Telek András volt, aki a szurkolók rokonszenvét – nem kis részben – közismert istenhitének köszönhette.²¹

A fradizmusban megjelenik a *jótekonyság* eszmeisége is, mely a Fradi által preferált magatartásmintákban összpontosul. A Ferencváros kötelességének érzi, hogy segítsen akkor, ha egy jótekonysági mérkőzésre invitálják a csapatot.²² Ez éppúgy annak a „szív-ből jövő”, önzetlen nemzeti eszménynek a része, mely a hideg, racionális, számító és anyagias értékfelfogással szemben többek között a Fradi-„szív” – MTK-„szívtelenség” ellentétében is kifejeződésre jut. Az FTC vezetősége 1995 tavaszán kitüntette a serdülőcsapat edzőjét, aki megmentette egy – a pályán rosszul lett – játékosa életét.²³ A kitüntetés egyben jelzi azt is, hogy egy Fradi-játékosnak (edzőnek) olyan tulajdonságokkal kell rendelkeznie, olyan értékminiatkat kell megtestesítenie, mint az áldozatvállalás, a hősiesség, a bátorság, a jótekonyság és az életmentés, amelyek gyakran a konkrét sportteljesítménnyel szemben vagy azt megelőzően prioritást élveznek az adott személy megítélésében.

Fradi-centrizmus

A fradizmus és a nemzet közötti párhuzamot azok a jelenségek alkotják, amelyeket az etnicitás és az etnocentrizmus fogalmi párjának segítségével *Fradi-centrizmusnak* nevezhetünk. Azokat az értékeket, elképzeléseket, képzeteket, illetve ezek példáit vehetjük ide, amelyek a Ferencvárosi TC központi szerepét és pozícióját hangsúlyozzák más csapatokkal és egyesületekkel szemben. Ezeknek éppúgy lehetnek a saját értékeket kiemelő pozitív értelmű, mint a másikat negatív értékekkel társító, lekicsinyítő megnyilvánulásai.

A Fradi-centrizmus etnikai, társadalmi, felekezeti különbségeket hirdető és a másik csapatot ilyen értelemben deviánsnak és másodrendűnek beállító elképzelések példáinak gazdag tárházát mutatják a szurkolói rigmusok. A vallási vagy etnikai alapú magyar-zsidó és magyar-cigány ellentéppárokban a Fradi mindig a „tiszta magyar” csapatot testesíti meg. A magyar-zsidó dichotómia történeti előzményei olyannyira csak a Fradi-

MTK szembenállásban fogalmazódtak meg, hogy a fradicentrista gondolkodás nem általánosítja és nem vonatkoztatja más csapatokra a „zsidó” kategóriát, hanem az mindig megmaradt az MTK mint zsidó csapat képzetének szintjén. A „Gá-gá-gá, buzi MTK!”, a Fradi-MTK meccsek kedvelt rigmusa a zsidóság hagyományos foglalkozására, a libakereskedésre utal, de az eredeti jelentéssel a mai szurkolók jelentős része nincsen már tisztában. Van olyan szurkolói elképzelés, mely szerint az MTK „libások” jelzővel illetése arra utal, hogy a második világháború alatt az MTK-pályát libalegelőnek használták, vagy más esetben a liba egyszerűen a bugyutaság szimbólumaként reaktivizálódik. A cigány kategória a zsidó kategóriánál újabb keletű, szélesebb tartalmú értékítélet, mely nem kötődik olyan konkrét társadalmi gyökerekhez, mint a zsidó-MTK kapcsolat. A cigány – szemben a zsidóval – legalább annyira a területi, mint a faji marginalizálási törekvés kifejeződése. A faji és területi kirekesztés a vidéki és a budapesti külvárosi csapatokkal szemben a legerősebb.²⁴ A fradicentrizmus szurkolói verbalizálásának egyik legújabb változata a „Fradi-ország”.²⁵ A gondolatkör etnikai és időbeli szempontú kombinációjára jó példa az a népszerű Fradi-sláger, melynek befejező sorai a következők: „Fradi volt, Fradi lesz, míg a Földön ember lesz, Fradi volt, Fradi lesz, míg a Földön ember, míg magyar ember lesz, Fradika!” Az „örökké létező Fradi” képzelet itt a magyarságon túl az egész emberiséggel mutat sorsközösséget. A lelátói rigmusok azonban elsősorban nem az idő, hanem a tér vonatkozásában hangsúlyozzák a Fradi felsőbbrendűségét. A vidéki csapatokkal vívott mérkőzéseken „Ez Budapest!” és a „Vidéki parasztok” rigmusai a gyakoribbak. A magyar nemzeti közgondolkodásban létezik a főváros mint a „nemzettest feje” szimbólum. Budapesten belül azonban a század első évtizedeiben – ahogy már szó volt róla – a Ferencváros (az MTK-val szemben) a lokális és társadalmi perifériát jelenítette meg. A „fradizmus” ideológiája az évtizedek során a nemzettel való összefonódás következtében revideálta az eredeti identitásformáló képzetet. Ehhez a városépítési folyamatok kedvező hátteret biztosítottak. A főváros folyamatos terjeszkedésével párhuzamosan megszűnt a IX. kerület periferikus jellege. Különösen a 3-as metróvonal kiépítése „hozta be” az Üllői úti stadiont a város szívébe. Az utóbbi évtizedekben a Fradi-pálya tekinthető Budapest legközpontibb elhelyezkedésű footballstadionjának (versenyben a Népstadionnal, amely azonban nem köthető egyesülethez).

A Fradi-centrizmust mint jellegzetes „mi”-tudatot oppozíciók erősítik. Ide tartoznak az ellenfél csapatát, szurkolóit becsmérlő jelzők is, mint a „mocskos”, „kurva”, „buzi”, „rohadt” stb. A polarizáló, a „mi” és az „ők” csoportjának sarkított ellentétére épülő világképelem minden esetben kifejezésre juthat.

Ennek sajátos zavarása említhető példaként egy Fradi-Vasas mérkőzés, ahol mindkét csapatban pályára lépett egy-egy színes bőrű játékos, így a „néger” jelző negatív értelmű kinyilvánítása sajátos „identitászavarral” járt volna együtt. Ebben a helyzetben azonban az ellenfél kameruni játékosa a mérkőzés időtartamára „cigánnyá változott”.²⁶

A Fradi a nemzetközi porondon

A Fradi és a nemzet megfeleltetésekének konkrét szintjét ott kell keresnünk, ahol az FTC mint a nemzet reprezentáns csapata szerepel. Amíg az előzőekben tárgyalt értékelemek és azok szimbolikus kifejeződései még inkább indirekt módon, a jelképrendszer és az

identitások alapstruktúrájában rejlő hasonlóságok alapján kapcsolhatók a nemzeti identitáshoz, addig a hungarofradizmus példatára e történelmi és társadalmi gyökerű kapcsolatot láthatóvá és még a szurkolók számára is nyilvánvalóvá teszi.

A nemzetközi mérkőzések, akár válogatott mérkőzésről vagy klubszintű összecsapásról van szó, mindig is túlmutattak az adott események sportértékén. Hiszen azok minden esetben a nemzeti öntudatot reprezentálták oly módon, hogy a sporteseményt egy nemzetek közötti ütközetként fogták fel, mely a nemzet életképességét, tehetségét és létjogosultságát bizonyítja. Külön elemzésre érdemes, hogy a nemzetközi mérkőzések közül – vagy akár az olimpiából – miként kovácsolnak politikai tökézt az adott országok politikai vezetői, illetve mennyiben befolyásolják egy ország külső megítélését annak sporteredményei. A fradizmus szempontjából inkább a nemzetközi találkozók belső nemzetformáló szerepét kell hangsúlyozni. Archetti az argentin futballt vizsgálva megállapítja, hogy az 1958-as világbajnokságon a futballválogatott csehszlovákoktól elszenvedett 6:1-es veresége valóságos nemzeti szintű morális krízist okozott (Archetti 1997: 112). Az 1989-1990-es rendszerváltást követően a „keleti blokk” megszűnésével a magyar nemzet szimbolikus harca két területen mutatkozott különösen jelentősnek. Az egyik terület a kelet-közép-európai régió, ahol a nemzeti kérdések különösen hangsúlyozottan jelentkeztek az 1990-es évek első felének bel- és külpolitikájában és a közgondolkodásban. A másik ilyen sarkalatos terület az összeurópai régió. Míg a pártállami rendszer éveiben a magyarság joggal érezhette magát Európa közepén, lévén a két világrend határterületén, a „nyugati világrenddel” közvetlen felületen érintkezve (Ausztria révén) földrajzilag és társadalmilag²⁷ is, addig a rendszerváltást követően, Európa egypólusúvá válása folytán Magyarország hirtelen a perifériára szorult. Ehhez számos volt szocialista ország szembetűnő balkanizálódása is hozzájárult. A magyar nemzettudaton belül ekkor felerősödtek azok a nézetek, amelyek a magyarság Európához tartozásának kérdését központi problémának tekintették. Ennek az adott különös aktualitást, hogy a magyar politika elsőrendű célkitűzése az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás keresztülvitele, más szóval az európai integráció lett. A nemzet által két fronton folytatott szimbolikus harc gyakorta a sportban nyert kifejezést. A Fradi mint „nemzeti csapat” nemzetközi mérkőzései ennek keretében gazdag politikai és nemzeti töltetet kaptak, lásd például a Slovan Bratislava – FTC BEK mérkőzés (1992) és az FTC – Ajax Amsterdam Bajnokok Ligája mérkőzés (1995) sajtóvisszhangját.

A Fradi a magyar „nemzet reprezentánsa”. Az FTC a sajtóban ezért gyakran kerül – főként kilépve Európa sportszínpadára – abba az összehasonlításba, amelyet úgy lehet leginkább összefoglalni, hogy *a Fradi és az európaiság értékrendje*. Az 1990-es években a Fradiról beszélve a magyar nemzeti közgondolkodás újabb toposzai is előtérbe kerülnek. Így elsősorban az európaiság eszménye, mely elválaszthatatlan a már korábban említett európai integrációs törekvésektől, akárcsak elválaszthatatlan a Ferencváros kapcsán szóba kerülő európai értékek megfélemltetéseitől.

Az európai értékek és normák fradizmusra vonatkoztatásai a hazai eseményeken is felszínre kerülhetnek. Egy Fradi–BSE női kosárlabda-mérkőzést követően az ellenfél edzője – utalva a Fradi-szurkolókra – kijelentette, hogy úgy érzi, nem Európában van.²⁸ Van úgy, hogy a rend őreinek a szurkolók elleni fellépése minősül negatív értékűnek, mint az 1994. évi Fradi–Kispest Magyar Kupa-döntő visszavágó futballmérkőzés, ahol a mérkőzés végén a csapatukat ünnepleni kívánó Fradi-szurkolókat lovas rendőrök kergették szét.

A szurkolók úgy vélték, hogy az eset a rendőrállami rendszert idézte, és „itt toporog a küszöbön a XXI. század, és Magyarországon még mindig nincs igazi európai gondolkodás”.²⁹ Az európaiság értékrendjét a futballmérkőzések kapcsán általában a toleranciával, demokráciával és az erőszakmentességgel társítják, tehát azokkal az értékekkel, melyek az úgynevezett „kulturált emberi magatartással”, a végletes megnyilvánulásokat nélkülöző szurkolói viselkedéssel hozhatók összefüggésbe.³⁰

A fradizmus szimbolikájában az 1990-es években megjelent a politikai retorikából vett szlogen, az Európához való csatlakozás motívuma. „A Ferencváros elsőként elindul Európa felé” címmel jelent meg tudósítás abból az alkalomból, hogy a Fradi – elsőként a magyar futballcsapatok közül – a német bajnokságban (Bundesliga) szereplő játékos leigazolását tervezte (Nemzeti Sport, 1995. 09. 21.).

Az európaiság értékei persze leginkább azon események és mérkőzések alkalmával kerülnek felszínre, amikor a Fradi egy külföldi, lehetőleg egy labdarúgásban vezető, Magyarországtól nyugatra fekvő európai ország klubcsapatával játszik. Az 1995-ös Ajax–Fradi mérkőzés például már az ominózus „ügy” kirobbanása előtt is a „Nyugat” és a „Kelet” egymás elleni mérkőzése volt. A meccs megelőző esélylatolgatásokban a sportnapilap „Bukások Keleten” címmel olyan elemzést közölt, melynek az volt a pozitív ki-csengése, hogy az Ajax története során már számos kelet-európai csapattól szenvedett vereséget. A közvetlen párhuzamot pedig az 1974. évi bolgár CSZKA elleni, BEK védőként elszenvedett vereség szolgáltatta (Nemzeti Sport, 1995. 09. 21.). Egy-egy jelentősebb FTC siker legfőbb eredménye az, hogy „újra a Ferencvárosról beszél Európa”.³¹ A külföldnek, Európának való megfelelés motivációja, a nemzetnek önmagáról kifelé sugárzott képe és ezáltal a külföld megítélésének fontossága nemcsak a fradizmusnak, hanem a magyar nemzettudatnak is szerves és lényeges komponense. Nem véletlen, hogy az Ajax támogatóinak a spanyol Marca című lapban megjelent, a Ferencváros szurkolóinak a rasszista viselkedését elutasító felhívása ügyében egy országgyűlési képviselő kérdést intézett a parlamentben a külügyminiszterhez. Ebben cselekvésre szólította fel a kormányt, mivel „a nyílt levél nehezen felmérhető kárt okozott Magyarországnak jó hírének, hazánk nemzetközi megítélésének, és súlyosan rombolta az ország imázsát”.³² Az európaiság bizonyos retorikai elemeit nem csupán a Fradira értelmezve alkalmazza a tömegtájékoztató, inkább arról van szó, hogy némely vándormotívum, publicisztikai szófordulat bizonyos helyzetekben a Fradira is alkalmazható. Amikor 1995-ben a spanyol Real Madrid látogatott az Üllői útra, a mérkőzést megelőzően az FTC vezetői felhívást intéztek a csapat szurkolóihoz, kérve őket a „fair módon” való szurkolásra, hogy „ne beszéljen rólunk fél Európa” (Nemzeti Sport, 1995. 11. 01.). Ugyanebben az évben a Fradi női kézilabdacsapata Bajnokok Ligája mérkőzést játszott a német Bréma együttesével. A minimális arányú hazai vereségtől elkeseredett szurkolók különböző tárgyakat dobáltak a pályára, ami a sajtóban úgy jelent meg, hogy „Európa előtt vizsgáztak a fradisták”.³³ A perifériális léthelyzetből adódó kisebbségi érzés és megfelelési vágy nemzeti identitást formáló ereje következtében általában a magyar, konkrétan a ferencvárosi sportról (vagy futballról) folyó beszédet olyan szimbolikus kifejezések tarkítják, melyek konkrét mérkőzéseket, a pályán történő eseményeket vagy a szurkolók magatartását az európai–perifériális ellentétpárban helyezik el. Ha a Fradi külföldön lép pályára, kimondva és kimondatlanul felelősséggel viseltetik a magyar nemzet iránt, mivel a csapaton, az egyesületen keresztül mérik és minősítik a nemzetet. Az FTC labdarúgócsapata 1995-

ben Tunéziában túrázott, ahol a magyar futballt az Aranycsapat legendás játékosáról, Puskásról ismerték. A sportsajtó megfogalmazta a túra konkrét felkészülésen túli célját: „Ne rontsuk tovább Öcsi bácsi [Puskás Ferenc – B. J.] hírét!” (Nemzeti Sport, 1995. 02. 25.). Egy hasonló felkészülési jellegű túrán, Izraelben, 1996-ban a Fradi egy barátságos mérkőzésen 4:2-es vereséget szenvedett egy helyi klubcsapattól. Bár az edzőmérkőzések eredményeinek nem szoktak túl nagy jelentőséget tulajdonítani, a csapat edzője leborongolta a játékosokat, mivel „a Ferencváros seholy sem engedheti meg magának a lötyögést, legyen bárki az ellenfél” (Nemzeti Sport, 1996. 02. 03.). Ebben az esetben is a Ferencváros és ezáltal a magyar labdarúgás jó hírének megvédése volt a csapat konkrétan kitűzött célja.

Az olyan esetekben, amikor a Fradi és a külföldi vetélytársa összevetése kapcsán a morális igazság a magyar csapatot illeti, tehát a pozitív-negatív értékválasztásban a fradizmus képviseli a „jót”, akkor – éppen az 1990-es évek fetiszizált Európa-képe okán – az ellentét nem az Európa-magyarság szembeállításban jelentkezik, hanem az ellenfél lesz a deviáns és a magyar csapat az „európai”. Az FTC Bréma elleni női kézilabdameccs elején a ferencvárosi közönség szokás szerint spontán indíttatásból, állva elénekelte a magyar himnuszt. A német csapat tagjai azonban nem álltak meg, hanem tovább foglalatoskodtak. E magatartás azonban mind a fradizmusban, mind a nemzeti alapú erkölcsi értékrendben kimeríti a bűn fogalmát. A Fradi-szurkolók hosszan tartó füttyel jelezték nemtetszésüket az eset kapcsán. Az alapvető dilemma az, hogy amit jónak, erkölcsösnek vagy éppen fordítva rossznak és bűnnek tekint a fradizmus (és ezáltal a nemzet), az csak egy, a magyar nemzeti értékrendből kiinduló értékítélet vagy az európaiságnak mint tágabb emberi értékrendnek is elfogadott, klub- és nemzeti érdekek fölött létező általános értékítélete? A konkrét esetben a szurkolók emlékeztek arra, hogy a szóban forgó mérkőzésen a bolgár játékvezetők, majd a következő alkalommal a holland játékosok és edzők (FTC–Roermond) is képesek voltak megadni a tiszteletet a magyar himnusz előtt (Nemzeti Sport, 1995. 03. 01.). Az újságok azt sugallták, hogy ebben az esetben éppen a Ferencváros képviseli az európaiságot a németekkel szemben.

Egy-egy mérkőzés kapcsán az újságírók gyakran állítják szembe a Fradi és a külföldi csapat játékát, mely áttételesen vagy időnként egészen konkrét megfogalmazásokban a nemzeti karaktert rajzolja ki. Az esetek döntő többségében a vereségek elemzése olyan sportbeli hiányosságokra vet fényt, amelyek akadályozzák a Fradi, a magyar sport és az ország európai integrációját. Az 1994-es Portó elleni csúfos BEK-vereséget (0:6) a szurkolók azzal magyaráztak, hogy a portugálok észjátéka érvényesült a Fradi „rakkolásával” (robotolás erőfutball – B. J.) szemben.³⁴ A magyar futballra alkalmazott sztereotípiák között kiemelten szerepel az, hogy a magyar játékosok képtelenek 90 percig erővel és koncentrációval bírni a mérkőzéseket. E nézet igazán az 1970-es években erősödött fel, amikor is két (az 1970-es és 1974-es) világbajnokságtól távol maradva, az „Albert–Mészöly-féle” generáció kiöregedésével egyre érezhetőbbé vált a magyar labdarúgás lemaradása a világ és Európa vezető futballjától. A szurkolók több olyan fontos válogatott mérkőzést tartanak számon, amelyeken a magyarok a mérkőzés végén kapták a gólokat. A szurkolói vélekedés szerint „az európai focihoz tartozni csak kilencven perces teljesítménnyel lehet” (Nemzeti Sport, 1995. 12. 21.). Mind a publicisztikában, mind pedig a Fradival kapcsolatos szurkolói véleményekben állandóan visszatérő motívum a „kishitűség”, melyet minden esetben szembeállítanak a „bátorság” és az „önbizalom” európai-

sággal összefüggésbe hozott értékeivel. A kudarcok okait ritkán magyarázzák a képességek hiányával, hiszen éppen a magyar nemzettudat lényeges szervezőeleme a „tehetséges nép (nemzet)” elképzelés. Ezt támasztják alá azok az – elsősorban olimpiai – sport-sikerek, melyek alapján (pl. a lakosság számarányához vagy az ország területéhez viszonyított arányrész tekintve) Magyarország a világ legsikeresebb, leghatékosabb országa. A Fradi, ha vereséget szenved európai vetélytársától, mindig kishitűen játszik. Ez a magyar és a ferencvárosi labdarúgás rákfenéje. Egy váratlan Fradi-győzelmet éppen ezért legtöbbször nem a fizikai vagy a szellemi képességek sikerének tekintenek, hanem a mentális szintű kishitűség legyőzésének. „Mitől lett bátor a Fradi?” – kérdezte a Nemzeti Sport fűcíme 1995. augusztus 16-án, a belga Anderlecht elleni idegenbeli győzelem után.

Mihelyt a Fradi nemzetközi mérkőzést játszik egy másik európai klubcsapattal, az esemény módot ad arra, hogy abban a magyar nemzettudat kifejezést nyerhessen. Ennek két fontosabb csomópontját egyrészt a nemzetre vetített tulajdonságok mint a konkrét meccsen a játékosok magatartásával és futballstílusával azonosított, főként mentális jellegű sajátosságok, másrészt a nemzet helye Európában vagy Európához képest jelentik. A tömegkommunikációban tükröződő képe alapján a Fradi nem csupán a magyar nemzet megtestesülése, hanem annak missziója is. Az 1995 őszen lejátszott Fradi – Real Madrid (1:1) Bajnokok Ligája mérkőzés kommentárjában („Egy pont Európától”) minden egyes megszerzett ferencvárosi pont egyben az Európa felé történő integráció újabb kis lépésének tekintett nemzeti tettnek minősült (Nemzeti Sport, 1995. 11. 02.). Ugyanez fordítva is igaz. Ha a Fradit az európai futballporondon bármiféle atrocitás éri, az rögvest felébreszti az újságírókban, sportkommentátorokban a nemzet veszélyérzetét az Európához tartozás kérdésében, és segít egy negatív élmény hatására újrafogalmazni olyan kategóriákat, mint az „európaiság” és a „magyar mentalitás”.

Összegzés

1. A szurkolói azonosságtudat szimbólumokban kifejeződő tartalma társadalomtörténeti konstrukciók eredménye, melynek alapjai az adott klub történetében, társadalmi beágyazottságában és az általa közvetített azonosulási mintákban keresendő. A Ferencvárosi Torna Club példája azt mutatja, hogy az érzelmi és tudati azonosulási modellek egy jól megragadható, gazdag szimbolikus tartalommal rendelkező gondolatkörben: a sajtóból átvett kifejezéssel élve a fradizmusban fogalmazódnak meg. A fradizmust két tényező alapozza meg. Egyfelől a hatalommal szemben álló, kispolgári, „szívvel játszó”, a határokon belül is hangsúlyozottan „magyar csapat” konnotációi magukban rejtik annak a lehetőségét, hogy mindazon társadalmi csoportok azonosulhassanak a Fradival, melyek a hatalomból kirekesztettek, bizonyos társadalmi folyamatok veszteseinek érzik magukat, átélnek saját társadalmi, területi marginalitásukat. Másfelől a klub százéves története során a nemzetközi és hazai sportsikerek, kiegészülve az ország „legnépszerűbb csapatának” képzetével, éppen a hatalommal, a sikerrel, a többséggel azonosulni kívánó szurkolókat aktivizálja. E két alapvető szurkolói minta nem feltétlenül választható szét egymástól, a szurkolók nagy részében egyszerre meghatározóak. A szurkolók által skandált „mi akkor is győzünk, hogyha kikapunk!” mutatja, hogy a fradizmus olyan

összetett, sokrétű azonosulást felkínáló rendszer, mely magyarázatot ad arra, miért is válhatott egy eredetében helyi és meghatározott társadalmi csoport sportegyesülete az ország legszélesebb támogatottságú klubjává. A „nemzeti csapat” jelleg részben a támogatottságnak e mértékéből, részben pedig abból adódik, hogy a fradizmusban számos olyan csoportszimbólum megtalálható, mely más klubnál nem vagy csak alig kimutathatóan a nemzet tudat (érték)elemeivel állítható párhuzamba.

2. A fradizmus és a nemzet kapcsolódásának létezik egy olyan általános, minden klubnál értelmezhető szintje, mely a szurkolói identitás „nemzeties” jellegéből adódik. Túl azon, hogy a magyarországi sportklubok nagy része a századforduló környékén, a millennium idején alakult – ami kimutathatóan összefüggésbe hozható a városi polgárság identitáskeresésével, asszimilációs törekvéseivel –, a szurkolói értékrend olyan általános építőelemei, mint például az etnocentrista színezetű megnyilvánulásokban kifejeződő „mi-ők tudat”, konkrét hasonlóságot mutatnak a nemzeti kultúra szerveződésének sajátosságaival. A két identitás nem zárja ki, hanem inkább erősíti egymást.

3. A fradizmus érték-, és jelképrendszerének csomópontjait („mi-ők tudat”, fradicsalád, Fradi-szív, Fradi-vér, Fradi-mez, zöld-fehér szín stb.) elemezve megállapíthatjuk, hogy a szurkolók magukat egy nagy család részeként képzelik el, akiket a Fradi-szív köt össze. A Fradi-szív nem választható tulajdonság, hanem a születéssel elnyert, vérségi alapon örökölhető és örökíthető pozitív adottság. A tárgyiasult és tárgyiasítható szimbólumok gyakran szakrális jellegűek, s ez elvezet egészen a klub- és játékos-relikviák gyűjtésének szurkolói szokásáig.

4. A tömegkommunikáció, azon belül is az írott sportsajtó szerepe a fradizmus megalkotásában és hagyományozásában jelentős. A publicisztika a verbalizmus eszközeivel vesz részt e sajátos részkultúra „termelésében” és forgalmazásában. A médián keresztül fejeződik ki a Fradi mint „nemzeti csapat” mítosza. A „hungarofradizmus” végső soron a tömegkommunikáció interpretációja, melynek alapját azonban a fradizmus rendszerében kell keresni, s éppen a média közvetítésével álltak össze az újságírói fordulatok ténylegesen fogyasztható (átélhető) szurkolói azonosulási mintává.

JEGYZETEK

1. Eduardo Archetti (1994:104) az argentin futball történetének erkölcsi oldalát vizsgálva észrevette, hogy a szurkolói anekdoták és történetek egy része a szép játék és az eredményes játék toposzáinak szembeállítására épül. Két legendás játékos történetében a jobbszélső és a középcsatár konfliktusa áll a középpontban. A játék öröme mindkettejük számára közös, de az örömszerzés módja már eltérő.
2. „Nyilvánvalóan nem véletlen – hogy egy jelentéktelennek tűnő példával kezdjük –, hogy az MTK éppen 1912-ben, egy évvel az Úllői úti Fradi-pálya fölavatása után nyitja meg saját stadionját. Miképpen az a tény is e versengés révén válik értelmezhetővé, hogy az MTK-stadiont egy árnyalattal korszerűbbnek építik az egyébként akkor világszínvonalúnak számító, 20 ezer nézőt befogadó Fradi-pályához képest. Talán az sem véletlen, hogy az MTK-pálya helyszínéül Brüllék [Brüll Alfréd az MTK legendás elnöke-mecénása a 20. század első évtizedeiben – B. J.] éppen a Hungária körutat (!) választják, mintegy demonstrálva az MTK-t támogató zsidó pol-

gárság erőfeszítéseit, hogy a Fradi-publikummal vívott *asszimilációs versenyfutásban* ne maradjanak le.” (Hadas–Karády 1995:96)

3. A támogatók kilétére és társadalmi státusára részben az elnökség összetételéből, részben pedig a csapat játékosainak alkalmazotti munkahelyéből következtethetünk. A profizmus bevezetése előtt az egyesületek leggyakrabban úgy támogatták a játékosokat, hogy a mecénás tisztes megélhetést nyújtó munkahelyet biztosított a játékos számára. Az MTK 1910-es és 1920-as években két ismert játékosa közül Orth Györgyöt a Fürdő utcai Angol–Osztrák Bank mint tiszviselőt alkalmazta, míg Molnár Györgyöt a Magyar Bankba helyezték el, melynek igazgatója, Kálmán Henrik tagja volt az MTK elnökségének (Fekete 1963:24).
4. „A Fradi-szívet örököltem. Egészen pontosan negyedik generációs Fradi-szívem van. Apai nagyanyám apja (vagyis dédapám) építette fel, ingyen, ajándékként a Ferencvárosi Torna Club első pályáját a Soroksári úton. Nem volt ez valami hatalmas stadion, ahhoz viszont elegendő, hogy a múlt század végén, a század elején otthont adjon a fiatal sportág fiatal csapatának. Antony Tamás dédapa olasz származású volt. Ácsdinasztia tagja. A család a Firenze melletti Fiesoléból származott, s talán már a középkor óta dolgozott a Mediciek városának háztetőin. Dédapát a Millennium vonzotta Magyarországra, lehetett itt ácsolni akkor bőségesen. Vállalkozása nagyra nőtt. A Ferencvárosban telepedett le, s itt építette a Ferenc tér 9. számú házat magának és gyerekeinek. A negyvenes években még minden emeleten rokon lakott. Tekintélyes ferencvárosi polgárként részt vett a klubalapításban. A pályáért cserében leszármazottai örökös belépési jogot szereztek minden FTC-rendezvényre.” (Egy Fradi-szurkoló vallomása, Nemzeti Sport, 1994. 05. 08.)
5. „Történhet bármi, keletkezhetnek újabb és újabb ügyek, a ferencvárosi közönség többsége szereti Varga Zoltánt. Ezt bizonyítja például egy hatalmas transzparens, amelyre zöld betűkkel pingálták fel a ferencvárosi edző nevét, egy nagy piros szívvel díszítve. Szemben a Fradi-kispaddal...” (Nemzeti Sport, 1996. 12. 02.)
6. A Nemzeti Sport 1996. szeptember 11-én címlapon tudatja: „Háromszor dobban a Fradi-szív. Ferencváros – Olympiakosz 3:1 (2:1).” Egy másik alkalommal a vízilabdacsapat spanyolországi mérkőzésén „...megdobban a Fradi-szív, hiszen előbb Balogh, majd Horváth Cs., majd zárásként Loványi is betalált az amúgy pompásan védő Sostar kapujába” (Nemzeti Sport, 1995. 04. 10.)
7. „Én a lelketem is kivettem volna, igaz és lelkes, csupaszív Fradi-szurkoló vagyok...” (Részlet egy Fradi-szurkoló leveléből, Sport Plusz Foci, 1995. 04. 01.)
8. Szurkolói szóhasználat.
9. A Fradi dán idegenlégiós futballistájának, Kenneth Christiansennek a Nemzeti Képes Sportnak, 1994. november 8-án adott interjújából kölcsönzött megfogalmazás.
10. Interjúrészlet a Nemzeti Sport 1994. november 11-én Becz Mariannával, a Fradi női kézilabdacsapatának saját nevelésű játékosával készített beszélgetéséből.
11. A Nemzeti Sport szerkesztőjének, Lakat T. Károlynak a jegyzetéből (Nemzeti Sport, 1995. 04. 05.)
12. Zala György, aki az 1992-es és az 1996-os nyári olimpián egyaránt bronzérmes szerzett kenuban, annak kapcsán nyilatkozott a Nemzeti Sportnak, hogy pénzühiány miatt megszűnt a Fradi kajak-kenu szakosztálya. Az újságíró kérdésére, hogy ha korábban is rosszak voltak a körülmények, miért nem igazolt át máshová, Z. Gy. azt válaszolta: „Én eddig is mehettem volna máshová, de a Fradi-szív nem engedte.” (Nemzeti Sport, 1995. 09. 07.)
13. „Nyilasisit – ha nem is mondja – eltéphetetlen, örök életű szálak kötik a Ferencvároshoz, arra nagyon büszke, hogy a fiai is zöldvérűek...” (Kutasi Róbert sportújságíró jellemzése a Nemzeti Sport 1995. február 20-i számában.)
14. „Az akasztói afférért kár volt, szurkolótársaim igazán megvárhatták volna a mérkőzés végét. Mert így, sajnos, Stadler-mezben kellett a fiúknak befejezniük a bajnokságot.” (Részlet egy szurkolói leveléből. Nemzeti Sport, 1995. 06. 27.)
15. Európában vannak olyan futballjokról híres egyesületek, amelyeket már csak „totemállatuk” nevének emlegetnek, mint az angol Newcastle („szarkák”), a Norwich („kanárik”) vagy a svájci

- Grasshoppers („szöcskék”). A sportegyesületek totemállatainak igazi divatja azonban az Egyesült Államokban bontakozott ki. Számos egyesület a hivatalos nevében szerepelteti a klub totemállatát (pl. Chicago Bulls, Minnesota Timberwolves, Pittsburgh Penguins, Chicago Blackhawks, Atlanta Hawks, Vancouver Grizzlies, Toronto Raptors).
16. Szále László publicista jegyzetének részlete a Sport Plusz Foci 1994. november 12-iki számában.
17. „Olyan 'örök fradisták' szálltak ki a vezetésből, mint Dalnoki Jenő és Mátrai Sándor, akiknek életük a Fradi...” (Nemzeti Sport, 1995. 04. 04.)
- „A Fradi szeretete összetart bennünket” (Sport Plusz Foci, 1995. 04. 01.)
- „Kintről hoztak vezetőt, a mindig is családi szakosztályba.” (Nemzeti Sport, 1995. 04. 01.)
- „A Fradi az örök szerelem” (Sport Plusz Foci, 1995. 07. 22.)
- „Neked személy szerint mit jelent az, hogy a Fradihoz kerültél, hiszen a te véred nem 'zöld-fehér'...” (Nemzeti Sport, 1995. 07. 30.)
- „Bevallom, némiképp meghökkenem, hogy egy ős-fradistával Újpestre sikerült találkozót megbeszélni.” (Nemzeti Sport, 1995. 07. 06.)
- „Fradistának születtem, fradista vagyok és fradista is maradok.” (Sport Plusz Foci, 1994. 12. 17.)
- „Nem kellene olyan futballisták a Fradihoz, akiknek nem zöld-fehér a vérük, akik nem tartoznak a Fradi családba..” (Sport Plusz Foci, 1994. 12. 03.)
- „...s a futballisták úgy gondolják: inkább igazoljanak a vezetők olyan játékosokat, akik fiatalab-
bak, akiket a Fradi-család is jobban elfogad...” (Sport Plusz Foci, 1994. 12. 17.)
- „Mély gyásza van a Ferencváros nagy családjának: 63 éves korában elhunyt...” (Nemzeti Sport, 1995. 07. 02.)
18. Lipcsei Péter (aki 1990 és 1995 között futballozott a Ferencvárosban) nyilatkozata (Nemzeti Sport, 1995. 08. 05.)
19. Egy edzőmérkőzésen szóba elegyedtem egy törzsszurkolóval, aki elmondta, hogy a pálya mel-
letti kórházban született, világeletemben fradista volt, és szeretné, ha halála után a stadionban,
a 16-os szélénél temetnék el.
20. A Nemzeti Sport 1995. április 23-án egy egész oldalas cikket közölt az eseményről, majd április
29-én a Nemzeti Sport magazinja, a Sport 7 közölt színes tudósítást a templomavatásról.
21. „Tulajdonképpen belenőttem a vallásosságba. Amióta az eszemet tudom, minden vasárnap temp-
lomba járok. Az első emlékem erről négyéves koromból van. Emlékszem, azon a karácsonyon együtt
ment az egész család a szentmisére. Azt a néhány napot sohasem felejttem el... A csapattársaim
tisztelőben tartják a vallásosságomat... Kiegyensúlyozottan élek, és nagyon sokszor érzem Isten
jelenlétét az életemben.” Részletek Telek András vallomásából. (Nemzeti Sport, 1994. 12. 24.)
22. „Ez év május 16-án a kiszombori sportpályán közel kétezer néző előtt jótékonyági mérkőzést
játszott a hazai együttes az FTC NB I-es labdarúgócsapata a súlyos beteg Dávid Tamás meg-
segítésére. A vendégjáték előzménye, hogy a kisfiú a Három kívánság című televíziós műsorban
Lipcsei Péterrel akart találkozni, mert szenvedélyes Fradi-drukker. A kisfiúnak július 1-jén kell
utaznia külföldi gyógykezelésre, s hogy a szükséges pénz addigra meglegyen, segített a Ferenc-
város. Nyilasi Tibor akkor bevallotta: «Én is és a játékosaim is büszkék vagyunk, hogy ránk
gondoltak. Együttérzünk a Dávid családdal, és jó szívvel segítettünk, hiszen egy életet menthe-
tünk meg, s a jó hangulatú mérkőzésen sok embernek szerezhettünk örömet.» Köszönjük. A
mérkőzésen egyébként a Ferencváros kilenc-egyre győzött a Kiszombor együttese ellen.” (Nem-
zeti Sport, 1994. 06. 12.)
- „Nem csak győztesek, nemes lelkűek is... A Ferencvárosi Torna Club labdarúgó-szakosztálya a
bajnokságot és Magyar Kupát nyert játékosok mezeit és az általuk felajánlott személyes tárgya-
kat a Gyermek Életmentő Alapítványnak adományozta. A mezeket árverésre bocsátja az alapít-
vány, és az ebből befolyt összeget a gyermekekkel kapcsolatos gyógyító tevékenység műszaki
felszereltségének és gyógyászati eszközökkel történő ellátásának elősegítésére fordítják.” (Nem-
zeti Sport, 1995. 06. 23. és 1995. 07. 06.)

23. „...Horváth László, a Ferencváros serdülőinek edzője egy edzőmérkőzésen megmentette az életét egyik játékosának, aki egy rossz és következtében eszméletét veszítette. Féltő volt, hogy a fiú magatehetetlen állapotában lenyelheti a nyelvét, ezt az edző akadályozta meg, életben tartotta a játékosát a mentők megérkezéséig. Nos, a Ferencváros vezetősége is értékelte Horváth «Ápi» cselekedetét, hamarosan kitüntetik az életmentő szakembert, aki már eddig is rengeteg tehetséget nevelt a magyar futballnak...” (Sport Plusz Foci, 1995. 05. 27.)
24. Erre utaló szurkolói rigmusok : „Újpesti (Kispesti, Vidéki) cigányok, ba...ok az anyátok!”, „Cigány, cigány!”, „Újpest (Kispest) nem Pest, tanyaközpont!”
25. Részlet egy szurkolói levélből (Nemzeti Sport, 1995. 08. 21.).
26. „Nemrég a Fradi–Vasas meccsen Fatusit a Vasas fekete bőrű játékosa, Jessy fogta. Úgy a második féldíó közepén a két fiú összezapott, szabályosan összegabalyodtak a gyepen, nem lehetett kivenni, hogy melyik végtag kié, ám a Fradi-tábor hihetetlen érzékkel azonnal felismerte, hogy a fekete kupacban melyik a Fatusi, melyik a Jessy, utóbbi egyből mocskos angyalföldi cigány lett, előbbi pedig tősgyökeres franzstadti, Frank City ékessége, a mi fiunk, a mi vérünk.” (Részlet egy újságíró jegyzetéből, Sport Plusz Foci, 1995. 10. 07.)
27. Már az 1960-as évektől, de különösen az 1980-as években érezhető volt a lakosság számára, hogy a magyarországi társadalmi és gazdasági rendszer magában foglal olyan elemeket is, melyek eltérnek a „tiszta” szovjet mintától, amelyek csírájában hordozzák a nyugati vállalkozói gazdasági struktúrát is, mint például vidéken a háztáji vagy városban a „maszek” intézményei.
28. „A mérkőzés végét elhomályosította a pályára jogtalanul berohanó ferencvárosi közönség és ekkor úgy éreztem, hogy nem Európában vagyok. Nem tudom, hogy a szövetség túri-e az ilyen-fajta közönség megnyilvánulásait, ezzel a Ronchetti Kupában [ergo Európában – B. J.] nem találkoztunk.” (A BSE edzőjének mérkőzés utáni nyilatkozata, Nemzeti Sport, 1996. 03. 04.)
29. Részlet egy szurkolói levélből (Sport Plusz Foci, 1994. 07. 09.).
30. „Európa-hoz csatlakozni nem vandalizmusban, hanem toleranciában kellene”, Részlet egy szurkolói levélből. (Nemzeti Sport, 1994. 09. 11.).
31. Rákosi Gyula az 1960-as évek Ferencvárosának meghatározó játékosa nyilatkozatából (Nemzeti Képes Sport, 1995. 09. 26.).
32. Nemzeti Képes Sport (1995. 11. 07.), idézet a „Vigyázzunk a futballra” című írásból.
33. Sport Plusz Foci (1995. 02. 25.), részlet egy nem ferencvárosi érzelmű szurkoló levélből.
34. „A szurkoló hangja” rovat (Képes Nemzeti Sport, 1994. 10. 25.).

IRODALOM

ANDERSON, BENEDICT

1983 *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Routledge.

ARCHETTI, EDUARDO P.

1994 *The moralities of Argentinian football*. In *The Ethnography of Moralities*. Signe Howell, ed. 98–123. London – New York: Routledge.

BROMBERGER, CHRISTIAN – JEAN-MARC MARIOTTINI

1995 *Vörös és fekete*. Replika 14–15: 135–149.

CSEPELI GYÖRGY

1992 Nemzet által homályosan. Budapest.

FEKETE PÁL

1963 Orth és társai... (Orth György – Schlosser Imre – Zsák Károly). Budapest.

HADAS MIKLÓS – KARÁDY VIKTOR

1995 Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történeti vizsgálatához. Replika 14–15:89–120.

MURRAY, BILL

1995 A Celtic és a Rangers. Replika 14–15:212–132.

NAGY BÉLA

1995 Fradi futballévszázad 1899–1995. Budapest.

RÓZSA ANDRÁS

1981 Fociológia. Budapest.

JÁNOS BALI

„Hungarofradism”

Symbolic construction of a soccer team

The soccer team Fradi (Ferencvárosi Torna Club) is one of the best-known soccer clubs in Hungary. Starting at the turn of the century, teams picked up characteristic playing styles associated with them. As opposed to MTK (Magyar Testgyakorlók Köre), who utilised a highly skilful, intelligent style, the most popular team in the country, Ferencváros „played their hearts out”. The values conveyed by Fradi – opposition to power and modernisation, tradition and nation – are, perhaps uniquely in Hungary, still positive categories among many people. In the 1950s Ferencváros was persecuted by political authorities and identified with moral and national values that are very popular in the country to this day. These categories, values and identity patterns survive in the symbols like the Fradi-heart, the green-white colours, the Fradi-blood, or the green eagle. Fradi supporters and fans regarded themselves as members of a big family in which the personal ties are based on blood relationship. This unique socio-historical character, which came to being around the turn of the century, at the time of the assimilation race between the Germans and Jews of the capital, still exerts its influence over Fradi's financial support system, the make-up of its followers and is responsible for the adversarial stance toward the team. For all that very reasons, if Fradi play an international football match – e.g. with Ajax Amsterdam in 1995 –, this event is interpreted as a national contest or a national mission.

1998 I (1–2): 85–105.
Tabula